

Fångvård genom en fängelsetidning: En fallstudie i fångens fostran för den världsliga tillvaron under tidigt 1900-tal¹

Viktor Englund

Inledning

Under tidigt 1900-tal stod det så kallade Philadelphiasystemet (även benämnt cellsystemet eller ensamhetssystemet) på sin topp.² Detta fängelsesystem gick ut på att isolera fångarna från varandra. Att detta ansågs vara av särskilt stor betydelse måste förstås mot bakgrunden av den fruktan som fanns att de intagna skulle driva varandra ännu längre ner i det som uppfattades som ett moraliskt förfall om de fick möjlighet att umgås.³ Fångarna spenderade nästan all tid i sina celler och under de dagliga promenaderna tillämpades rigorösa rutiner för att de inte skulle få någon som helst kontakt med varandra. I denna ensamhet skulle de reformeras och förbättras med hjälp av kristna texter och samtal med fångpredikanterna.⁴

Det var i ett sådant sammanhang som en fängelsetidning vid namn *Solglimt* började ges ut till julen 1912. Innan dess hade fångarna också varit isolerade från vad som hände i omvärlden. Den tunna tidningen på 4 sidor som kom ut en gång i veckan var den enda som var tillåten för de intagna.⁵ *Solglimt* innehöll utöver

---

¹ Forskningen bakom denna artikel har möjliggjorts med medel från Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning.

² Roddy Nilsson, *En välbyggd maskin en mardröm för själen: Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet* (Lund 1999) s. 249, 282–288, 437; Viktor Englund, *Fångsambället som inte skulle finnas: Överlevnad och anpassning i fängelse under åren 1890–1920* (Uppsala 2019) s. 31–32.

³ Se: t.ex. Nilsson (1999) s. 315–317.

⁴ Nilsson (1999) s. 310–312, 328–330.

⁵ Viktor Englund, ”Den fostrande moralvården: Predikningar och kristendom i Fängelsetidningen *Solglimt* 1913”, i Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernardsson, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner: Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser* (Uppsala 2022a) s. 173–174.

nyheter även predikningar, dikter, artiklar och moraliska berättelser. Jag har tidigare i två artiklar undersökt dels nyhetsförmedlingen och dels predikningarna i tidningen. Nyheterna var väldigt begränsade till antalet och syftade till att förmedla en bild av Sverige som ett framgångsland som man skulle vara stolt över. De underströk också vikten av ett starkt försvar.⁶ Predikningarna gick huvudsakligen ut på att fången måste söka sin räddning i kristendomens budskap, leva efter dess regler och normer och på så sätt rädda det viktigaste: själen.⁷

I den här artikeln vänder jag istället fokuset mot den fostran som inriktade sig på den världsliga tillvaron och hur fångarna skulle agera inom denna. Även här vilade många gånger idégodset på kristna budskap så det är inte där fokuset skiljer sig gentemot min tidigare undersökning utan i kopplingen till livet på jorden.

En central utgångspunkt i denna artikel är att *Solglimt* genom det innehåll som tidningen förmedlade utgjorde en form av praktisk fångvård, alltså fångvård som på något sätt utövades och inte bara stannade på det idémässiga stadiet. Utövan- det handlar här om att man förmedlade värderingar och normer till fångarna, en slags instruktioner som skulle lära dem hur de skulle agera, tycka och tänka. Fostran är ett centralt begrepp i artikeln och jag har influerats av Joakim Landahls sätt att beskriva detta begrepp då han framhåller ”[a]tt fostra någon handlar om att forma individer till att bli människor som inte bryter mot normer och värden som hålls för viktiga.”⁸ För att variera språkbruket använder jag ibland beskrivningar som att lära fångarna normer och värderingar eller att de intagna utsattes för en moralisk bearbetning, men med detta avser jag samma bearbetningsprocess som när jag skriver fostran. Artikelns syfte är således att studera de världsligt inriktade fostransambitionerna i tidningen *Solglimt*. Vilka värden och normer förmedlades i tidningen? Vilka handlingar försökte man motverka? På vilka sätt försökte man övertyga fångarna?

Fängelsehistorisk bakgrund och en orientering i forskningsläget

För att bättre förstå värdet av att undersöka tidningen *Solglimt* måste den sättas in i sitt fängelsehistoriska sammanhang. När fängelsestraffet började slå igenom inom den anglosaxiska världen runt sekelskiftet 1800 fanns det stora förhoppningar på att det skulle gå att reformera fångarna. Det handlade om en slags

---

⁶ Viktor Englund, ”En glimt av utsidan: Nyhetsförmedling i svenska isoleringsfängelser” i Anders Franck (red.), *Mediehistoriska årsbok* (Stockholm 2022b).

⁷ Englund (2022a).

⁸ Joakim Landahl, *Auktoritet och ansvar: Lärares fostrans- och omsorgsarbete i historisk belysning* (Stockholm 2006) s. 8. För en översikt gällande forskning om fostran se: Viktor Englund, ”Inledning: Fostran – ett mångfacetterat och genomsyrande fenomen”, i Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernardsson, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner: Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser* (Uppsala 2022).

moralisk fostran där kristendomen utgjorde ett centralt verktyg.⁹ Med inspiration utifrån dessa idéer kom Philadelphiasystemet att importeras till Sverige. Det satsades omfattande medel på att bygga fängelser som uppfyllde detta systems strikta isolering och resultatet var att det från och med 1840-talet till tiden runt sekelskiftet 1900 hade uppförts runt 50 nya fängelser i Sverige. I takt med denna byggnation, som måste ses som massiv för det samtida fattiga Sverige, ökade användningen av ensamhetsstraffet (ibland benämner jag det även isoleringsstraffet) och som längst i tid blev det från och med år 1893 när fångar skulle spendera 3 år i ensamhet. Om fången hade ännu längre straff kom denna senare att överföras till den så kallade gemensamheten. Den innebar bland annat att de intagna arbetade tillsammans under dagarna, nattetid var de fortfarande avskilda från varandra.¹⁰ Vid tiden för sekelskiftet hade ensamhetsstraffet fått en starkt dominerande ställning inom den svenska fångvården.¹¹ Det var mot en sådan bakgrund som kyrkohedern Arvid Salvén tog initiativet till en tidning för fångarna. Han hade erfarenheter från fängelsevärlden där han tidigare arbetat som predikant och när *Solglimt* blev ett accepterat förslag fortsatte han att påverka de intagnas liv som redaktör för tidningen och flitig skribent.¹²

Denna artikel är främst relevant för och kommunicerar huvudsakligen med två olika forskningslägen: fängelsehistoria och utbildningshistoria som fokuserar på fostran. Ordet *olika* i föregående mening kan ibland få en olycklig konsekvens i hur vi betraktar tidigare forskning. Därför är det också viktigt att synliggöra likheter och möjliggöra kommunikation och jämförelser mellan forskningslägen som i alltför stor utsträckning betraktats som just olika. Michel Foucault har gjort mycket för att underlätta detta. Han höjde blicken och poängterade att modernitetens institutioner på många sätt var fångeslika.¹³ Men om det exempelvis går att se fångelset i skolan går det också se skolan i fångelset. Fängelset är nämligen skol-lik, för att parafrasera Foucault. Om vi rör oss bort från fängelser i strikt bemärkelse till liknande institutioner som riktat sig till barn och ungdomar finns det flera exempel på forskning som använder sig av och ger viktiga bidrag till så väl utbildningshistoria som fängelsehistoria.¹⁴ När det handlar om sådana institutioner som uppfostringsanstalter, räddningsinstitut och skyddshem har de belysts tämligen mångsidigt utifrån vad barn och ungdomar fick lära sig, men också

---

⁹ Nilsson (1999) s. 168, 306.

¹⁰ Sigfrid Wieselgren, *Sveriges fängelser och fångvård från äldre tider till våra dagar: Ett bidrag till svensk kulturhistoria*. (Stockholm 1895), s. 421–424; Yngve Levenskog, *Institutionssjälavård i Sverige 1932–1989: Med särskild hänsyn tagen till fängelsesjälavården* (Stockholm 1997) s. 20; Nilsson (1999) s. 242, 261–262, 279–280, 282–283, 441; Roddy Nilsson, *Från cellfängelse till beteendeterapi: Fängelse, kriminalpolitik och vetande 1930–1980* (Malmö: 2013) s. 104; Englund (2019) s. 30–31.

¹¹ Nilsson (1999) s. 282–283.

¹² Englund (2022a) s. 171.

¹³ Michel Foucault, *Övervakning och Straff: Fängelsets födelse* (Lund 2003) s. 229.

¹⁴ Se exempelvis: Rebecka Andersen, *I kvinnornas värld: Omsorg och tvång på uppfostringsanstalten Viebäckhemmen 1905–1947* (Stockholm 2022); Ulrika Norburg, *Fängelse, skola, uppfostringsanstalt eller skyddshem?: Åkerbrukskolonien Hall för pojkar år 1876–1940* (Linköping 2015); Jonas Larsson Kraus, *Att odla ett sambälle: Råby räddningsinstitut och 1840-talets sociala ingenjörskonst* (Uppsala 2009); René Frangeur, *Pojkar, pli och pedagogik: Vanart och manligheter på Bonaanstalten 1905–1948* (Stockholm 2007).

utifrån de straffande och fostrande aspekterna av anstaltstillvaron. Hur dessa anstalter ska förstås och kategoriseras kan vara en knepig fråga, vilket inte minst blir tydligt i följande avhandlingens huvudtitel: *Fängelse, skola, uppfostringsanstalt eller skyddshem?*¹⁵ Förmodligen är det mest rimligt att se dem som hybridinstitutioner med inslag av skola, fängelse och egna unika drag.

Att en central del av skolverksamheten utgjordes av uppfostran, fostran och disciplinering har uppmärksammats åtskilliga gånger.¹⁶ Kopplingen mellan skolan och fängelset som institution blir också tydlig i att undervisning explicit kunde framhållas som en metod för att förebygga brottslighet.¹⁷ Därtill växte det också fram fängelseskolor i Sverige under 1800-talet.¹⁸ En utveckling som absolut inte var unikt för Sverige. Rosalind Crone som undersökt utbildning och lärande i engelska fängelser under 1800-talet har framhållit hur en viktig målsättning med verksamheten var moralisk reformering.¹⁹ I linje med ett sådant perspektiv är det tydligt att *Solglimt* bör ses som ett viktigt utbildningsredskap då den moraliska reformeringssträvan var så pass utmärkande för tidningen. Medvetenheten om den här typen av kopplingar mellan fängelser och utbildning gör att historien om fängelserna kan berika det utbildningshistoriska forskningsfältet och vice versa. Gränsen går heller inte mellan institutionerna fängelset och skolan utan genom att ta fasta på släktskap mellan institutioner blir det fruktbart att kommunicera med fler forskningsfält. I och med artikelns inriktning på fostran, och den styrning som det innebär, blir en stor del av forskningen om och kring olika institutioner som använt sig av Michel Foucaults teorier relevant att förhålla sig till.²⁰ Inom så väl fängelser, tvångsarbetsanstalter och sinnessjukhus som olika former av skolor har styrning genom reformering och fostran utgjort centrala delar.²¹

---

¹⁵ Norburg (2015).

¹⁶ Se t.ex. Henrik Edgren, *En kungsådra för nationens samhörighet: Läsebok för folkskolan i det sena 1800- och tidiga 1900-talets skola och samhälle* (Lund 2024); Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernardsson, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner: Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser* (Uppsala 2022); Landahl (2006); Larsson (2014) s. 30, 54–55, 265; Madeleine Michaëlsson, *Privata bidrag till folkskolan: Järnbruken och det svenska folkskoleväsendet 1850–1930* (Uppsala 2016) s. 105–109; Madeleine Michaëlsson, ”Privata bidrag till folkskolan – en reaktionär revolt?”, i Anne Berg, Esbjörn Larsson, Madeleine Michaëlsson, Johannes Westberg och Andreas Åkerlund (red.), *Utbildningens revolutioner: Till studiet av utbildningshistorisk förändring* (Uppsala 2017) s. 46, 55; Larsson (2018).

¹⁷ Larsson (2014) s. 54–57, 60, 66.

¹⁸ Viktor Englund, ”Fängelserna och 1800-talets utbildningsrevolution”. *Väggval 2* (2023).

¹⁹ Rosalind Crone, *Illiterate Inmates: Educating Criminals in Nineteenth Century England* (Oxford 2022).

²⁰ Tre svenska avhandlingar som kan vara värt att nämna här är följande: Nilsson (1999); Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren: Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt* (Hedemora 2003); Lars Garpenhag, *Kriminaldärar: Sinnessjuka brottslingar och straffriber i Sverige, ca 1850–1930* (Uppsala 2012).

²¹ Se exempelvis: Larsson Kraus (2009); Esbjörn Larsson, *En lycklig mekanism: Olika aspekter av växelundervisningen som en del av 1800-talets utbildningsrevolution* (Uppsala 2014); Germund Larsson, *Förbrytelser och förvisningar: Bestraffningssystemet i de svenska läroverken 1905–1961* (Uppsala 2018); Anne Berg, ”En demokratisk revolution: De tidiga arbetarorganisationerna och forrådet av demokrater från 1840-tal till 1880-tal” i Anne Berg, Esbjörn Larsson, Madeleine Michaëlsson, Johannes Westberg och Andreas Åkerlund (red.), *Utbildningens revolutioner: Till studiet av utbildningshistorisk förändring* (Uppsala 2017) s. 61–93; Anne Berg, ”Disciplinens politiska funktion: Den tidiga arbetarrörelsens

När det gäller tidigare forskning om det som jag i en mer specifik mening undersöker i artikeln så finns det en del forskning om fängelsetidningar. Lisa Jorgensen har utifrån ett fokus på New York under 1900-talets början undersökt framförallt tidningar som fångarna själva låg bakom.²² Dessa skiljde sig avsevärt från *Solglimt* genom att fungera som en plattform för fängelsejournalism där fångarnas röster fick ett värdefullt utrymme. En tidning som *the Star of Hope* hade stor spridning både inom det amerikanska fängelsesystemet och utanför, det gjorde det möjligt för intagna att påverka hur de uppfattades. Vad fångarna skrev kontrollerades dock av fängelsesystemet genom att innehållet censurerades.²³ Jorgensen nämner också tidningar som mer liknade *Solglimt* genom att de, i alla fall huvudsakligen, representerade fängelsesystemet. Dessa är dock inte helt lätta att karaktärisera; Tidningen *the Summary* hade exempelvis en villkorligt frigiven fånge som redaktör och publicerade ibland även texter från intagna, även om majoriteten av texterna inte var sådana.²⁴

Även om forskningen skiljer sig en hel del från den här artikeln vill jag nämna att det finns svenska studier dels om tidningar som fångar skrev, dels som undersöker fängelser utifrån ett mediehistoriskt perspektiv där exempelvis institutionen studeras som en plats för utveckling och prövande av medieteknologi.²⁵ Betydligt närmare min undersökning ligger dock de två studier som jag tidigare publicerat där *Solglimt* använts som källmaterial. Det kommer att vara relevant att återkommande koppla till dessa för att förstå det material som undersöks här utifrån tidningen som helhet. Utöver dessa två publikationer så är det främst Roddy Nilssons många arbeten inom fängelsehistoria som visat sig relevanta att relatera till. Utifrån Nilssons avhandling blir det exempelvis tydligt att *Solglimt* innebar ett stärkande av tankarna man hade med det fängelsesystem som började införas i Sverige under 1840-talet där religiös fostran i isolering utgjorde grunden.²⁶ Nilsson har också framhållit att ”[d]en ensamme fångens läsning var ett centralt inslag i cellsystemets förbättringstänkande.”²⁷ *Solglimt* bygger onekligen vidare på en sådan tankegång.

---

sanktionssystem och medborgarskapande, ca 1845–1885”, *Historisk tidskrift* 140:1 (2020) s. 66–94; Björn Norlin (red.), *Nordic Journal of Educational History: Special Issue: Education and Violence* 5:2 (2018).

²² Lisa Jorgensen, *Criminal Diversions: Newspapers, Entertainment, Sport, and Physical Culture in New York Prisons, 1899–1920* (Montreal 2016).

²³ Jorgensen (2016) s. 21, 27–32.

²⁴ Jorgensen (2016) s. 24–25.

²⁵ se t.ex. Anne Kaun & Fredrik Stiernstedt, *Prison media: Incarceration and the infrastructures of work and technology* (Cambridge 2023); Anne Kaun & Fredrik Stiernstedt, ”Hallbladet – fängelsetidningen som ibland tog sig över muren”, Torbjörn von Krogh (red.), *Mediehistoriska årsbok* (Stockholm 2020); Fredrik Stiernstedt, ”Fängelse, arbete, medier”, i red. Göran Bolin, Peter Jakobsson & Fredrik Stiernstedt (red.), *Fritt från fältet: Om medier, generationer och värden* (Huddinge 2019).

²⁶ Nilsson (1999)

²⁷ Nilsson (1999) s. 330.

Tillvägagångssätt

Denna artikel utgör en av totalt tre som alla är baserade på innehållet i *Solglimt* under det första utgivningsåret. Som nämnts tidigare handlar de andra två delar om nyhetsförmedlingen dels om den fångvård och fostran som predikningarna i tidningen innehöll. Den här uppdelningen, som visat sig givande för att kunna ge vederbörligt utrymme åt alla de resultat och upptäckter som gjorts, kommer innebära att det strikt religiösa innehållet som utmärker predikningarna endast kommer beröras i undantagsfall i den här artikeln. Istället ligger tyngdpunkten på det mer världsligt orienterade innehållet som utmärker de moraliska berättelserna och en del andra artiklar.

Jag har undersökt den första årgångens samtliga nummer. Det rör sig om 52 stycken som gavs ut mellan jularna 1912 och 1913. En anledning till att jag valt att göra denna djupdykning är att praktiken med isolering i fängelserna kom att mildras ett par år senare och än mer så under 1920-talet.²⁸ Detta påverkade med allra största sannolikhet tidningens betydelse som redskap för fostran. En annan anledning är den oroliga samtiden med sådant som politiska motsättningar, strejker, rösträttsfråga med mera, som utgör en intressant bakgrund till försöken att styra och fostra de intagna i förhållande till livet på utsidan.

Solglimt består huvudsakligen av moraliska berättelser, artiklar, predikningar och nyheter. Om predikningarna huvudsakligen tar sikte på att lära fångarna om olika delar av *Bibeln* och utöva en andlig fostran med sikte på frälsning så är de moraliska berättelserna mer världsligt förankrade, även om de också vanligen genomsyras av kristna budskap. Det finns både verklighetsbaserade och fiktiva berättelser och många gånger är det svårt att avgöra vilket som är fallet. Normer och värderingar förmedlas genom dessa berättelser som demonstrerar vilka beteenden och tänkesätt som är önskvärda och vilka som inte är det. Berättelserna är många gånger mycket tydliga med vad som händer när man inte följer det som föreskrivs.

Jag har genomfört en tematisk analys av innehållet i de 52 tidningarna. Till en början handlade läsningen främst om att bekanta mig med innehållet och få en uppfattning om vilka inslag som fanns i tidningen när det gällde fångarnas världsliga fostran. Efter denna initiala bekantskap följde en enklare form av kodning där jag i en databas skrev ner begrepp och kortare beskrivningar gällande sådant innehåll som var av relevans utifrån de olika numren. Dessa begrepp och beskrivningar gjorde det enklare att få en överblick och kunna börja se mönster i materialet när det gäller vad som var representativt i relation till de frågor som stod i fokus. En kombination av att innehållet var relevant och återkommande blev kriteriet för vad som formerades till teman som jag sedan valt att lyfta fram och fördjupa mig i. Rent konkret kan det se ut som så att om en moralisk berättelse handlar om alkohol så antecknades detta i databasen. Sen

---

²⁸ Nilsson (2013) s. 105; Ann-Christine Petersson Hjelm, *Fängelset som välfärdsbygge* (Stockholm 2011) s. 132, 238.

noterades uppgifter om hur exempelvis alkoholkonsumtionens effekter skildrades, hur man försökte beröra och påverka läsaren och om det gavs en kontrasterande bild av tillvaron utan alkohol.

Den fördärvande alkoholen.

En del handlingar och beteenden blir särskilt ofta föremål för varningar och fördömanden i *Solglimt*. Bland dessa intar dryckenskapen en särställning. I kampen mot alkoholen hålls det inte igen med fördömandet och de eländiga scenarierna. Att alkoholen framställs som rena giftet både för kropp och själ är egentligen inte särskilt förvånande mot bakgrund av samtidens nykterhetsrörelse och det nykterhetsarbete som bedrevs inom den svenska fängsvården.²⁹ Nykterhetsrörelsen hade under slutet av 1800-talet vuxit betydligt och kommit att bli ”en av de stora samhällsbärande och samhällsreformerande folkrörelserna.”³⁰ 1910 beräknas att rörelsen tillsammans hade ungefär 500 000 medlemmar och därtill bedrevs det ett omfattande nykterhetsarbete inom både arbetarrörelsen och väckelserörelsen.³¹ Tidningar som gavs ut av nykterhetsrörelsen hade liknade fostrande och karaktärsdanande ambitioner som *Solglimt*. Rörelsens tidningar arbetade inte bara för nykterhet utan också sedlighet och skötsamhet där sådant som kortspel, svordomar och dans fördömdes.³² *Solglimt* var långt ifrån ensam om sin kamp mot dryckenskapen. Vid slutet av 1800-talet hade svenska fängelseceller utrustats med ett anslag som bar titeln ”Undfly krogen!”³³ Detta varnade i kraftiga ordalag fången:

Undfly krogen! Se dig omkring och märk, huru många där ha tillintetgjort sina bästa platser, försloät sitt förstånd, förfelat sin timliga och eviga bestämmelse samt åsamkat sig sjukdomar och plågor, hvilka förr eller senare fört honom till grafven och inför Guds domstol.³⁴

Fängelsepredikanterna lade också i sina årsberättelser stor skuld vid alkoholen inverkan på brottsligheten och ett osedligt leverne.³⁵ Roddy Nilsson som undersökt dessa har framhållit att ”[o]mkring 1880 började fängspredikanternas

---

²⁹ Gällande nykterhetsrörelsen se t.ex. Samuel Edquist, *Nyketra svenskar: Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918* (Uppsala 2001).

³⁰ Henrik Edgren, ”’Fosterlandets pulsar’ och införandet av Läsebok för folkskolan”, i *Nationen så in i Norden: Festskrift till Torkel Jansson* (red.), Henrik Edgren med stöd av Lars M Andersson, Urban Claesson & Bo G. Hall (Skellefteå 2013) s. 212; Edgren (2024) s. 193.

³¹ Johan A Lundin & Fredrik Nilsson, *Spritsmuggling på Östersjön: En kulturhistorisk studie av nätverk i tillblivelse* (Göteborg & Stockholm 2015) s. 13.

³² Edquist (2001) s. 222–241.

³³ Anslaget kan läsas i: Conrad Thunström, ”Varning för bandhunden eller Hvar skall anslaget stå?” *Föreläsningmagasinet: Tidskrift för nykterhetsupplysning* (1900) s. 229–231. Anslaget har också uppmärksammat i Nilsson (1999) s. 339.

³⁴ Thunström (1900) s. 230.

³⁵ Nilsson (1999) s. 338–340.

berättelser allt oftare upptas av hänvisningar till dryckenskapen och supandet som orsak till brottsligheten.³⁶ I *Solglimt* fortsatte arbetet med att försöka lära fångarna hur skadlig dryckenskapen var. Man använde sig av lite olika metoder för att övertyga fången. De moraliska berättelserna innehöll ett känslomässigt och målade språk som skulle övertyga läsaren om det lidande och fördärv som supandet skapade. Något som är särskilt återkommande i sådana berättelser är användandet av karaktärer som modern, fadern, hustrun och barnen för att beröra fången och skapa en känsla av skuld och ånger.³⁷ Jag har tidigare i min forskning om *Solglimt* lyft fram att sådana karaktärer också användes i predikningarna och då särskilt karaktären modern.³⁸

I en berättelse, som gör anspråk på att vara sann, får vi följa smeden Forsberg. Han framställs på ett fördelaktigt sätt som en ”väl villig, hjälpsam och duglig man”, men han hade ett stort problem och det var hans oförmåga att hantera alkohol. Den här lasten blev destruktiv för såväl honom själv som hans familj. Forsbergs hustrus lidanden skildras på ett ingående sätt: ”den fårade pannan, de magra kinderna, det sorgbundna uttrycket i hennes anlete, äfven då hon ler, tala om sömlösa nätter, stunder af fasa och förskräckelse, tårar och tårande sorg, förtviflade bönerop, ångest och kval[...]”.³⁹ För de fångar som kunde göra kopplingen till personliga erfarenheter kunde det säkert vara smärtsamt att läsa den här typen av skildringar. För smeden Forsberg kom det dock att gå bra. Han slutade dricka och *Bibeln* blev hans ledstjärna. Familjelivet blev därmed lyckligt: ”Sorgens moln på hustruns panna blef såsom bortblåst, barnen glada och muntra och den äldste sonen blef en duktig hjälpare i sin faders yrke. Forsberg själf var ständigt nöjd och glad.”⁴⁰ Kontrasteringen mellan hur Forsbergs liv såg ut när han drack och när han inte gjorde det och börjat leva efter *Bibeln* är väldigt stark. Detta sätt att använda sig av dramatiska kontraster utmärker så väl predikningar som moraliska berättelser rent generellt i *Solglimt*.⁴¹ Att inte lämna något utrymme för gråzoner och mellanting gjorde berättelsernas budskap och exempel desto tydligare.

Ibland finns det ingen hejd på glöden i de ordalag som alkoholen fördöms med. Denna kan rent av få förkroppsliga besattheten av något som för tankarna till en demon:

Se på den olycklige drinkaren, som viljelös gång efter annan dukar under för dryckesbegäret och glömmar alla plikter emot sina närmaste, mot hvilka han ofta är en fasansfull plågoande och för hvars hjärtlöshets skull de få falla så många, många bittra tårar – är icke en sådan besatt af dryckenskapens onda ande?⁴²

³⁶ Nilsson (1999) s. 338.

³⁷ Samma metod där familjen och då särskilt modern används för att väcka skuld och ånger används också i Arvid Salvén, *I ensamma stunder* (Stockholm 1916), se t.ex. s. 2, 18, 23, 28, 86–87, 114–117.

³⁸ Englund (2022) s. 181.

³⁹ ”En lifsbild. En sann händelse.” *Solglimt* 1/9 1913.

⁴⁰ ”En lifsbild. En sann händelse.” *Solglimt* 9/1 1913.

⁴¹ Gällande framförallt predikningarna se: Englund (2022).

⁴² ”För söndagen. Syndens makt och vanmakt.” *Solglimt* 23/1 1913.

Här är både drinkaren och familjen som han plågar offer under spritens ok. I de moraliska berättelserna kunde drickandet av alkohol också framstå ungefär som att leka med elden, att huvudkaraktärerna tappade kontrollen över händelseförloppet. Ett sådant exempel är berättelsen ”Bara ett rus” där ett antal unga män gör motstånd mot en polis som vill omhänderta deras berusade kamrat.⁴³ Det fysiska motståndet kom att få allvarliga följder då det resulterade i flera frihetsstraff, där det visserligen bara handlade om månader, men som i berättelsen ändå tillmäts stor betydelse: ”Krossade förhoppningar, förspild ung, dådrick arbetskraft, grumlad föräldralycka, släckta ungdomsdrömmar, – en mörk fläck, som långa, långa år ej skola fullständigt kunna tvätta bort, – och detta blott för ett rus...”.⁴⁴ Den som skrev ner berättelsen hade ett mycket mörkt sätt att se på konsekvenserna av de unga människors handlingar, en stor del av deras liv var mer eller mindre förstört, sensmoralen är minst sagt tydlig.

I arbetet med att bekämpa alkoholen användes inte bara moraliska berättelser utan även vetenskapen togs till hjälp för att försöka övertyga fångarna. Med hänvisning till en läkare framhölls hur ”Alkoholismen i hemmet är skadlig redan från första stund, moralisk depravation, försummad intellektuell träning, hämmad kroppslig utveckling, ökade infektionstillfällen,”.⁴⁵ Vetenskapen användes här för att underbygga inte bara de fysiska problemen utan också de moraliska. I en annan artikel hänvisar man till en statistisk undersökning som Medicinalstyrelsen gjort där alkoholens koppling till sinnessjukdom lyfts fram.⁴⁶ Att kunna hämta stöd utifrån vetenskapligt håll var säkert av stort värde, inte minst för att påverka sådana intagna som intog en mer skeptisk hållning till det moraliska och religiösa innehållet i tidningen.

Andra fördärvliga laster.

Förutom att hålla sig borta från alkohol skulle även fångarna lära sig att inte svära och inte vara giriga. Artiklarna som uppmärksammade dessa laster var inte lika frekventa som när det gäller dryckenskapen, särskilt inte gällande girighet som endast uppmärksammas mer ingående i två artiklar. När det gäller svärandet beskrevs det som ett problem som var särskilt svårt i Sverige och som landet skulle skämmas över. Titeln för artikeln där detta tas upp är talande för hur man såg på problemet: ”En vidrig nationalsynd.”⁴⁷ Den här förståelsen av problemet hittar vi även i andra sammanhang vid den här tiden. Inom nykterhetsrörelsen kunde

---

⁴³ ”Bara ett rus.” *Solglimt* 28/8 1913. Det går tyvärr inte avgöra om berättelsen bygger på verkliga händelser eller inte. Ett annat exempel på temat alkohol där händelserna löper amok bortom all kontroll är: ”Det var en gång.” *Solglimt*, 2/1 1913.

⁴⁴ ”Bara ett rus.” *Solglimt* 28/8 1913.

⁴⁵ ”Alkoholen och samhället. Ett vägande: ’Jag anklagar.’” *Solglimt* 13/3 1913.

⁴⁶ ”Hvaraf sinnessjukdomarna förorsakas. Årftlig belastning, alkoholism samt misräkningar och ekonomiska bekymmer orsaka de flesta fallen.” *Solglimt* 31/7 1913.

⁴⁷ ”En vidrig nationalsynd.” *Solglimt* 29/5 1913.

exempelvis problemet uppfattas på ett liknande sätt då det skrevs om det som ett svenskt lyte och Sverige benämndes som ”svärjarlandet”.⁴⁸ Den uppfattning som gjorde avtryck i *Solglimt* var med andra ord något som speglade samtiden. Läsaren av tidningen fick också ett intryck av att svärandet var något väldigt spritt i samhället, särskilt uppmärksammades det hela i relation till skolbarn:

Lärarinnorna vid småskolorna klaga öfver, att denna svärjarelast gripit äfven småskolebarn för att icke tala om de äldre folkskolebarnen, bland hvilka svärjandet ingalunda är någon sällsynthet. Skolpojkar vid läroverken svärja, arbetare med skrofliga brännvinsbasar anropa alla afgrundens makter och på våra järnvägar, till och med i andra klassen och vid kupéen uppdukadt kortspel störa icke sällan resande ’grosshandlare’ med sitt ohyfsade språk och råa oväsen.⁴⁹

Svärandet blir här ett samhällsproblem som är spritt bland så väl barn som vuxna. Användandet av svordomar var också något som betraktades som smittsamt. Artiklarna ger uttryck för att detta beteende uppfattades som ociviliserat och primitivt då det beskrevs med ord som pinsamt, enfaldigt, rått och ohyfsat.⁵⁰ Därtill menade man att ”[d]et drager förbannelse öfver svärjaren”, något som ger uttryck för ett mer explicit religiöst sätt att se på svärandet.⁵¹ Det gjordes också en koppling mellan användandet av svordomar och nyttjande av alkohol.⁵² Bekämpandet av svordomar kan ses som en del av ett mer allmänt fostrandeprojekt nära knutet till borgliga och religiösa ideal. Något som under 1800-talet och 1900-talets första hälft gör sig gällande inom så väl den folkliga utbildningen som läroverken och andra områden som exempelvis den organiserade arbetarkulturen och godtemplarrörelsen.⁵³

Ett visst utrymme i *Solglimt* ägnas också åt girighet som liknades vid en förbannelse. Det kunde leda till ett beroende av att alltid vilja ha mer. Några *riktiga* värden ledde det inte till: ”[o]ch om jag vore en af Amerikas mångmillionärer, hvar får jag köpa samvetsfriden, kärleken i lust och nöd, hoppet om evigt lif och mången gång hälsan, förutan hvilken allt jordiskt för mig har intet att gifva?”⁵⁴ Girigheten och fokuset på det materiella bekämpades genom att framhålla det kortsiktiga värdet som utmärkte sådant, istället framhölls det själsliga och emotionella. I en text med titeln ”Ett såradt samvete” kan vi läsa om hur betydelselösa materiella ting är i relation till att inte ha sinnesfrid:

---

⁴⁸ Edquist (2001) s. 255.

⁴⁹ ”En vidrig nationalsynd.” *Solglimt* 29/5 1913.

⁵⁰ ”Du ska icke svärja.” *Solglimt* 23/1 1913; ”Hvarför svärjer du?” *Solglimt* 23/10 1913.

⁵¹ ”Du ska icke svärja.” *Solglimt* 23/1 1913.

⁵² ”Hvarför svärja?” *Solglimt* 9/10 1913.

⁵³ Larsson (2014) s. 235; Larsson (2018); Berg (2017) s. 85; Landahl (2006) s. 76; Edquist (2001) s. 221.

⁵⁴ Girighetens förbannelse.” *Solglimt* 16/1 1913.

Då en människa har ett såradt samvete, kunna inga yttre omständigheter bereda henne glädje. Lika litet som dyrbara kläder kunna bereda någon lindring åt en man, som brutit sitt ben, lika litet kunna de största jordiska rikedomar fröjda ett hjärta, hvilket är krossadt och öfvervåldigadt af skuld känsla.⁵⁵

Värdet av ett rent samvete framgår med all tydlighet i citatet, materiella ting framstår som obetydliga för den som inte har sinnesfrid. Värdslig framgång fick inte ske på det andligas bekostnad.⁵⁶

Ibland är det svårt att förstå varför vi hittar vissa laster och normbrott i *Solglimt* men inte andra. Varför uppmärksammades exempelvis svordomar men inte lögner? Något svar på detta har jag inte kunnat komma fram till. Det hela framstår som märkligt då bekämpandet av lögner var något som engagerade samtiden vilket inte minst är tydligt inom skolans värld.⁵⁷ Lögner kunde här sättas i samband med en utveckling till brottsling, som när ordspråket ”Tidig ljugare, gammal tjuv” togs upp i *Läsebok för folkskolan*.⁵⁸ Trots sådana associationer var inte ljugandet något som blev föremål för uppmärksamhet i *Solglimt*.

Hoten från arbetarrörelsen och socialismen

Att innehållet i *Solglimt* gav uttryck för en mörk samtidssyn förvånar säkert inte den som kommit så här långt i artikeln. Vi har redan behandlat teman som dryckenskap, svordomar och girighet. Tidningen var inte heller vid denna tid ensam om dessa negativa skildringar. Samuel Edquist lyfter i sin avhandling fram att när sekelskiftet 1900 började närma sig märks ”en allt mer dominerande europeisk idéströmning som identifierar degeneration och kulturens förestående undergång lite varstans i samhället.”⁵⁹ I godtemplarpressen som Edquist undersökt betraktas tiden under 1800-talets slut som förslappad och materialistisk och människorna som degenererade.⁶⁰ Under tidigt 1900-tal fanns det en utbredd uppfattning att brottsligheten ökade och detta relaterades ofta till vad som sågs som en allmän försämring av moralen.⁶¹

En viktig del i *Solglimts* negativa uppfattning av samtiden utgjordes av det upplevda hotet från den växande arbetarrörelsen och socialismen. Jag har tidigare skrivit om detta och framhållit hur dessa kopplades ihop med ateismen. I ljuset av den vikt som lades vid fångarnas frälsning blev dessa upplevda faror något som man aktivt försökte bekämpa i tidningen.⁶² Men arbetarrörelsen och

⁵⁵ ”Ett såradt samvete” *Solglimt* 2/1 1913.

⁵⁶ ”Framgången är en olycka —”. *Solglimt* 10/4 1913. Att så var fallet blir ännu tydligare i tidningens predikningar. Se: Englund (2022a).

⁵⁷ Landahl (2006) s. 33, 37–65.

⁵⁸ Landahl (2006) s. 46.

⁵⁹ Edquist (2001) s. 141.

⁶⁰ Edquist (2001) s. 140.

⁶¹ Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten: Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908–1909* (Stockholm 1989) s. 242.

⁶² Englund (2022a).

socialismen kritiseras inte bara utifrån ett sådant perspektiv utan även för deras mer världsliga samhällspåverkan. Precis som när det gäller andra former av budskap kunde anklagelser här framföras i form av berättelser. I en sådan med titeln ”Kommer han inte snart?” liknas socialismen vid en ond ande och sjukdom som drabbar människorna. I berättelsen kritiseras arbetarna för sina krav och de metoder de använder för att uppnå dem: ”då blåste den onda anden öfver världen sitt: 'Högre lön! – allt högre och högre! Mindre arbete! – allt mindre och mindre!' Kif och hat, strid och afund förgiftade de ungas hjärtan. Det var som en farsot: hvar och en, som inandades den förpestade luften, blef smittad.”⁶³ Arbetarrörelsens krav framställs som orimliga då de ska ha allt mer för att göra allt mindre och drivs av känslor som avund, hat och viljan att bråka. Inte nog med detta så ägnar de tiden när de strejkar åt supande och spelande: ”De festa, de ha nedlagt arbetet, de lefva af strejkkassan, de sitta tillsammans på krogar och ölstugor, förtära öl och brännvin, samt spela kort.”⁶⁴ Berättelsen svartmålar arbetarna genom att framställa dem som patrisk som inte vill göra någon nytta utan bara ägna sig åt ett sedeslöst leverne. Här finns det inget utrymme för något medlidande eller förståelse för de usla villkor som många levde under. Andemeningen i berättelsen är tydlig: att man ska vara nöjd med sin lott. Det här budskapet var inget unikt för *Solglimt*. I fostrandet av folket kan vi exempelvis se att det utgjorde en del av folkskolan där det kommer fram tydligt i *Läsebok för folkskolan*.⁶⁵

Socialismen och arbetarrörelsen kunde också motarbetas i den del av *Solglimt* som ägnades åt nyheter. Inom det högst begränsade urvalet valde man att uppmärksamma hur en person som varit sekreterare i storstrejkskommittén dömts för att ha spritt listor med strejkbrytare. Han hade dömts till att ”i böter och skadestånd” betala den ansevärd summan på 3 600 kr.⁶⁶ Det är svårt att tolka denna nyhetsrapportering som något annat än spridandet av ett varnande exempel. På samma sätt framstår det som att det fanns ett syfte att undergräva socialismen och arbetarrörelsen genom att rapportera om att det socialdemokratiska arbetarpartiet förlorat sin majoritet i det senaste valet i Australien.⁶⁷

Behandlingen av socialismen och arbetarrörelsen ska förstås i relation till den rädsla som fanns vid denna tid från överhetens sida när det gällde det ständigt ökande antalet arbetare, kraven som de började ställa och strejkerna som de tog till.⁶⁸ Storstrejken 1909 var ännu färsk i minnet hos många. Rädslan gällde också

---

⁶³ ”Kommer han inte snart?” *Solglimt* 30/1 1913.

⁶⁴ ”Kommer han inte snart?” *Solglimt* 30/1 1913.

⁶⁵ Edgren (2010) s. 122, 130; Edgren (2013) s. 200; Henrik Edgren, ”Kungsådran av den lilla läroanstaltens bildning – 1870-talets pedagogiska förväntningar på *Läsebok för folkskolan*”, i Anne Berg, Esbjörn Larsson, Madeleine Michaëlsson, Johannes Westberg & Andreas Åkerlund (red.), *Utbildningens revolutioner: Till studiet av utbildningshistorisk förändring*, (Uppsala 2017) s. 101; Edgren (2024) t.ex. s. 130, 134, 204.

⁶⁶ ”Hvad nytt?” *Solglimt* 18/12 1913.

⁶⁷ ”Hvad nytt?” *Solglimt* 3/7 1913.

⁶⁸ Boëthius (1989) s. 222–223, 252–255. Rädslan för underklassen var dock långt ifrån något nytt vid denna tid. Uppfattningen om ”den farliga underklassen” blev tydlig redan under 1800-talets första hälft. Anne Berg, *Kampen om befolkningen: Den svenska nationsformeringens utveckling och sociopolitiska förutsättningar ca 1780–1860* (Uppsala 2011) s. 195.

sådant som arbetarrörelsens negativa hållning till försvaret och att det inom socialismen fanns de som uppmanade till våldsamma handlingar, något som också ibland omsattes i praktiken. Som exempel på det senare kan det uppmärksammade Amaltheadädet 1908 nämnas då en bomb på ett strejkbrytarskepp ledde till att en man miste livet.⁶⁹

Utifrån att *Solglimt* var så konservativ är det förvånande att vi i en predikan, som inte är signerad, hittar ett budskap som var tämligen balanserat när det gällde motsättningen mellan arbetare och vad som benämns som kapitalister. Här demonstreras en mer förstående hållning till arbetarna. Vad det handlar om är att både arbetare och kapitalister skulle vinna på att sätta sig in i varandras situation: ”Hvad är hela den hårda strid mellan kapitalister och arbetare, som från grunden upprör nutidens samhällen, annat än en yttring af det förhållandet, att människorna icke lärt känna sig som hvarandras nästa?”⁷⁰ Gällande kapitalisten framhålls exempelvis värdet av att denne sätter sig in i arbetarens ”lifvillkor och behof”, men arbetaren ska också sätta sig in i kapitalistens ”allt utom behagliga och lätta ställning”.⁷¹ Syftet med predikan framstår som ett försök till att medla mellan de två parterna i konflikten. Med tanke på att det lär ha varit tämligen få ”kapitalister” som tog del av *Solglimt* blev dock rimligen budskapet tämligen ensidigt spritt.

Nationalistiskt identitetsbygge och emigration

Att *Solglimt* speglar sin samtid har jag antytt vid fler tillfällen, detta är inte minst tydligt när vi kommer in på ämnet nationalism. Det som används för att stärka vad Benedict Andersson beskrivit som en föreställd gemenskap är typiskt för den tid som studeras i artikeln.⁷² Den nationalistiska historieskrivningen var stark vid denna tid och visade sig inte minst inom olika läroböcker och hur höjandet av ”nationalandan” var ett ”projekt [som] präglade skolundervisningen fram till andra världskriget.”⁷³ När det handlar om byggstenarna i den nationella självbildningen känns inslagen i *Solglimt* igen från många andra sammanhang då de utgörs av sådant som historia, det svenska språket, den protestantiska kristendomen och romantiserade skildringar av den svenska naturen.⁷⁴ Att upphöja naturen och

⁶⁹ Boëthius (1989) s. 252–255.

⁷⁰ ”För söndagen. Hvem är min nästa?” *Solglimt* 9/10 1913.

⁷¹ ”För söndagen. Hvem är min nästa?” *Solglimt* 9/10 1913.

⁷² Anderson skriver om sitt begrepp *Imagined communities* att: ”It is imagined because the members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion.” Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London & New York 2006 [1983]) s. 6.

⁷³ Hall (2000) s. 181.

⁷⁴ Se t.ex. ”Visan om mor.” *Solglimt* 15/5 1913; ”Bland Karl XII:s-minnen i Tyskland.” *Solglimt* 17/7 1913; ”Det gamla landet.” *Solglimt* 24/7 1913; ”Sveriges lif.” *Solglimt* 14/8 1913; ”Svenska språket.” *Solglimt* 14/8 1913; ”Till bön!” *Solglimt* 18/9 1913; ”Det fattiga Sverige: En svensk-amerikans om-döme.” *Solglimt* 25/9 1913; ”Under den blågula fanan” *Solglimt* 9/10 1913; ”Hvilket är det stoltaste

koppla svenskheten till den var något som var särskilt påtagligt decennierna runt år 1900.⁷⁵

Nationalismen i *Solglimt* kommer till uttryck i en mängd olika former. Ibland handlar det om berättelser och dikter, andra gånger om artiklar eller olika former av reportage. En mer implicit nationalism hittar vi också i nyhetsförmedlingen där Sverige skildrades som ett framgångsland som läsarna skulle känna stolthet över. Teknisk utveckling och omvandling samsades här med ekonomiska framsteg. I relation till andra länder delade man med sig genom välgörenhet och olika former av expertis och kunnande.⁷⁶

Nationalismen behöver inte vara huvudtemat i texterna utan det kan många gånger komma fram som ett inslag. Så är fallet i *Visan till mor*, som är en hyllningstext till modern, där det nationalistiska inslaget utgörs av följande: ”Hon har mig lärt detta språk, som jag talar, lärt mig att älska de berg och de dalar, där mina fäder i sekler ha byggt.”⁷⁷ Det relativt korta inslaget berör tre viktiga delar i det nationalistiska identitetsbyggandet: språket, naturen och historien. Gällande historiska redogörelser i tidningen är de visserligen inte särskilt vanliga men de som förekommer och har med den svenska historien att göra är vanligen pompösa, känslomässiga och nationalistiska. Ett exempel på detta är en artikel där det skrivs om den svenska flaggan:

De blåa och gula färgerna härstamma redan från asaläran och representera sanning och tro. Färgerna komma sedan fram som sinnebilder för stridskåren, man kan säga offentligt med Erik den helige, och blefvo slutligen stadfästa af Gustaf Vasas. Dessa färger ha varit med om glänsande segrar, men också om nederlag.⁷⁸

Här handlar det om att konstruera flaggan som något med forntida rötter och en ärorik historia, att koppla den till viktiga regenter och något som funnits där vid svenskens sida på slagfältet i så väl lycka som motgång. Ett tydligt exempel på en romantiserad hållning till historien.

När det i en artikel ställs frågan om vilket som är det stoltaste ögonblicket i den svenska historien framstår inte de olika alternativen som några överraskningar. Samtidens nationalistiska historiekanon är minst sagt tydlig:

ögonblicket i vårt fosterlands historia?” *Solglimt* 20/11 1913; ”Protestantismen i Spanien.” *Solglimt* 20/11 1913. För läsning om hur detta kom till uttryck i *Läsebok för folkskolan* se: Edgren (2024).

⁷⁵ Edquist (2001) s. 162, 241, 243.

⁷⁶ Englund (2022b). s. 189–192.

⁷⁷ ”Visan om mor.” *Solglimt* 15/5 1913. I större utsträckning förekommer de nationalistiska inslagen i exempelvis: ”Svenska språket” *Solglimt* 14/8 1913; ”Fyll bönen!” *Solglimt* 18/9 1913; ”Varningsrop.” *Solglimt* 25/9 1913.

⁷⁸ ”Under den blågula fanan” *Solglimt* 9/10 1913.

Är det den dag, då Engelbrekt kallade Sveriges allmoge till värn för sin hotade frihet, gaf ordet fosterland dess första varma klang och lade grunden till vår kommande storhet? Eller då Gustaf Vasa som nyvald nationell konung, omstrålad af midsommarsol red in i det befriade Stockholm? Är det den stora segerdagen vid Breitenfeld eller hjältekonungens offerdöd vid Lützen?⁷⁹

Till stor del, om än inte uteslutande, skulle historieskrivningen i *Solglimt* kunna beskrivas med Erik Gustaf Geijers berömda uttalande ”Sveriges historia är dess konungars”.⁸⁰ Att kungarna fick stor uppmärksamhet i historieskrivningen låg i tiden och hade gjort det sedan lång tid tillbaka. Inom skolans värld speglade sig detta inte minst i *Läsebok för folkskolan*.⁸¹ De nationalistiska budskapen i *Solglimt* hade även en hel del andra likheter med de som fanns med i läseboken. Precis som jag tidigare nämnt gällande *Solglimt* hittar vi också i läseboken romantiserade skildringar av svensk natur och ett förhärligande av det svenska språket.⁸²

Nationalismen var inte nödvändigtvis begränsad till en gemenskap som bara skulle kännas utan kunde också närmast ta en fysisk levande form. I en artikel i *Solglimt* av biskop J. A. Eklund blir Sverige något organiskt där föregående människors handlingar lever vidare i nationen: ”Sverige är ett lefvande helt. Icke ens landet är ett dött stycke jord, en död materia utan lif och ande. Nej, i själfva den odlade jordens barm lefver fädernas gärning, fädernas minnen, fädernas kärlek.”⁸³ Det här sättet att uppfatta nationen hänger antagligen ihop med vad Patrik Hall beskriver som den nya organismteorin som gjorde sig gällande runt sekelskiftet 1900. Enligt Hall innebar den att Sverige sågs som ”en folkorganism, förbunden med den germanska rasorganismen, som rör sig genom historien, som uppfostras och härdas genom uppoffringar och krig, som sammanföll till ’organisk samverkan’ av stora ledare, men splittras i sina beståndsdelar av svaga.”⁸⁴

Sven Thidevall har lyft fram hur nationalismen i Europa gjorde gällande att den egna nationen var något som inte kunde väljas och som var evigt.⁸⁵ Liknande tankegångar om det nationella som något utanför individens påverkan kunde i *Solglimt* användas i relation till samtidens försvarsdebatt:

Den, som kan predika mot fosterlandsbegreppet och mot försvaret, visar, att han, förblindad af någon lidelse, saknar blick för hvad han själf är, nämligen en nationellt bestämd människa, en son af ett historiskt bestämdt och utveckladt folk.⁸⁶

Texten gör alltså gällande att meningsmotståndaren saknar självinsikt om vem denna är, och vem man är avgöras då av den nationella tillhörigheten. Samma

⁷⁹ ”Hvilket är det stoltaste ögonblicket i vårt fosterlands historia?” *Solglimt* 20/11 1913.

⁸⁰ Lars Hansen, ”Erik Gustaf Geijer. Akademiker och samhällstänkare i brytningstid.” *Sociologisk forskning* 34:1–2 (1997) s. 51.

⁸¹ Edgren (2010) s. 132–133, 137; Edgren (2017) s. 99.

⁸² Edgren (2010) s. 125–129, 133–134; Edgren (2013) s. 203.

⁸³ ”Sveriges lif.” *Solglimt* 14/8 1913.

⁸⁴ Hall (2000) s. 198.

⁸⁵ Sven Thidevall, *Kampen om samhällsreligionen: Dagens nybeters djävulskampanj 1909* (Skellefteå 2016) s 225.

⁸⁶ ”Om nationaliteten undertrycks. En dödskamp genom generationer.” *Solglimt* 27/11 1913.

artikel efterlyser också en stärkning av de ungas nationella fostran: ”Det är ett af det moderna uppfostringsarbetets stora grundfel, att det icke lägger an på att utveckla den unga människans medvetande om nationalitetens faktum och betydelsen av detta faktum.”⁸⁷ Detta skrivs i en tid där den nationella fostran var tämligen stark inom skolväsendet.

En viktig kontext för att förstå den typ av nationalism som vi ser i *Solglimt* är det Samuel Edquist beskriver som ”en konservativ ’officiell’ nationalism” som blev dominerande under 1800-talets slutskede där stor vikt lades vid ”uppslutning kring staten.”⁸⁸ Detta blir inte minst tydligt i *Solglimt* när det gäller nationens försvar.⁸⁹

Ett betydelsefullt syfte med den nationella fostran som blir uppenbart i tidningen är försöken att motverka emigrationen till USA. Det bör framhållas att tidningen var långt ifrån ensam om att engagera sig i denna fråga. Vid början av 1900-talet tog staten till åtgärder för att minska emigrationen.⁹⁰ Föreningar bildades också som Nationalföreningen mot emigration vars medlemskap år 1917 kom att uppgå till 16 000 personer.⁹¹ Att emigrationen uppmärksammades i *Solglimt* är alltså inte förvånande. Hur försökte då tidningen bidra till att motverka emigrationen? Metoderna för detta var flera, bland annat skrevs det om riskerna med att utvandra. Fången kunde bland annat läsa om olyckor, missväxt och svårigheter att få arbete.⁹² I en berättelse får huvudpersonen exempelvis svårt att hitta arbete i New York där konkurrensen är hård. Kvar hemma i Sverige är modern olycklig och ensam.⁹³ Användningen av moderkaraktären som ett medel för att påverka fången som vi sett tidigare exempel på återkommer alltså även här.

I några artiklar blir skildringarna av situationen i USA tämligen dramatisk. I en sådan framhålls det hur lågt människoliv värderas i landet, att det fuskas med säkerhetsarbetet eftersom det kostar pengar. Det skrivs om en amerikansk ringaktning för människoliv ”en ringaktning, som kommer icke minst till synes i det bristfälliga sätt, hvarpå man mångenstädes inom den amerikanska industrin sörjer för arbetarnas säkerhet till lif, lemmar och hälsa.”⁹⁴

I en berättelse görs en del jämförelser mellan situationen i Sverige och den i USA. Det är tydligt att budskapet är att det är betydligt bättre i hemlandet:

Man talar om exploatering af människokraft här hemma, och edra missnöjda skria om slafpiskor och förtryck. Ack, här är himmelriket i jämförelse med det inferno, som hvarje dag, hvarje timme, hvarje minut glödgas rödt där ute.⁹⁵

---

⁸⁷ ”Om nationaliteten undertrycks. En dödskamp genom generationer.” *Solglimt* 27/11 1913.

⁸⁸ Edquist (2001) s. 89.

⁸⁹ Kampen om försvarsfrågan fördes också genom urvalet och beskrivningen av nyheter, se: Englund (2022b) s. 189–192.

⁹⁰ Hall (2000) s. 226–227.

⁹¹ Hall (2000) s. 238.

⁹² ”När mor dog.” *Solglimt* 2/1 1913; ”Ett land där människolif aktas ringa.” *Solglimt* 5/6 1913;

”Hvad nytt?” *Solglimt* 28/8 1913; ”Staten New York i snöstorm.” *Solglimt* 4/12 1913.

⁹³ *Solglimt* 2/1 1913.

⁹⁴ ”Ett land där människolif aktas ringa.” *Solglimt* 5/6 1913.

⁹⁵ ”I friare länder.” *Solglimt* 7/8 1913.

Jämförelserna behöver inte alltid vara så här kritiska. Men utmärkande är att Sverige saluförs som det bättre landet. Detta blir inte minst tydligt i en artikel där en svensk-amerikan intervjuas. Personen i fråga har tillsammans med några vänner varit på besök i det gamla hemlandet. Svensk-amerikanen berättar att:

Vi ha förvånats öfver anblicken af Skånes bördiga fält, blifvit förtjusta öfver de moderna, tidsenliga kommunikationerna, beundrat hufvudstadens komfort, snygghet och moderna prägel och värmts af all hjärtlighet och den omiskänneliga sympati, som strömmat emot oss. Vi ha funnit vårt hemland vara något helt annat, större och bättre, än hvad vi väntat och drömt. Och visst är att skilsmässan när återfärden inom kort anträdes, blir svår nog för oss.⁹⁶

Förutom att besöket i det gamla hemlandet väckt starka känslor hos dessa personer är de på många sätt imponerade av hur landet utvecklats och moderniserats.

Den typen av berättelser som uppmärksammats här där läsaren varnades för att utvandra och som syftade till att få dem att stanna i Sverige var något som var tämligen spritt omkring den tid som undersöks i artikeln. De förekom i flera olika sammanhang varav ett sådant var nykterhetsrörelsens publikationer och ett annat *Läsebok för folkskolan*.⁹⁷

Det bör nämnas att även om USA generellt sett skildras på ett negativt sätt i *Solglimt* finns det enstaka inslag där bilden blir mer positiv. Exempelvis kommer det fram i en lite längre nyhetstext att det går att tjäna stora pengar på att hitta guld i landet.⁹⁸ En text som ter sig ganska märklig i relation till de budskap som dominerar i övrigt med kritiska skildringar och varningar.

Sammanfattande diskussion

Fångvården som vi hittar i *Solglimt* präglas av en holistisk ansats. Den ger uttryck för ett försök att styra de intagnas kännande, tänkande och agerande; en moralisk, nationalistisk, politisk och religiös fostran. Den holistiska ambitionen är inte unik för fångvården. I samtiden fanns ett flertal stora fostrans- och skötsamhetsprojekt. På så sätt finns det en hel del likheter med fångvården i början av 1900-talet och den fostrande, styrande och reformerande påverkan som vi hittar bland annat inom nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och i folkskolan.⁹⁹ Ideologiskt sällar sig *Solglimt* till de kristna, nationalistiska och konservativ idéerna. Som den enda tillättna tidningen för fångarna är det tydligt att ambitionen med *Solglimt* var att lära fångarna vad som var rätt och fel, hur man skulle leva, tänka och vad man

⁹⁶ ”Det fattiga Sverige.” En svensk-amerikans omdöme.” *Solglimt* 25/9 1913.

⁹⁷ Edquist (2001) s. 85; Edgren (2024) s. 231–232, 270.

⁹⁸ ”Hvad nytt?” *Solglimt* 21/8 1913. Guldetande kunde annars i andra sammanhang som i *Läsebok för folkskolan* användas som stoff till varnandeberättelser. Se: Edgren (2024) s. 129.

⁹⁹ Gällande arbetarrörelsen se: Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sägerverkssambälle 1880–1930* (Stockholm 2017). Gällande nykterhetsrörelsen: Edquist (2001) s. 222–241. Gällande *Läsebok för folkskolan*: Edgren (2024).

skulle tro på. De moraliska lärdomarna är många och det kristna fundamentet som de vilar på är tydligt. Räddandet av fångens själ var överordnat, men en stor del av fostran var också inriktad på fångens världsliga tillvaro. Själva fångvården kom i formen av moraliska berättelser, nykterhetsideal och nationalism; därtill hittar vi även angrepp på emigration, arbetarrörelsen och socialismen. I en orolig samtid var detta problem och tvistefrågor som gavs en konservativ inramning i tidningen. Reformeringssträvanden och lärandet hade ett tydligt fokus på normer, värderingar och beteenden som utmärkte en fostran i enlighet med just konservativa ideal. I tidningens ambition att lära fångarna hur de ska leva och tänka läggs ett stort fokus på olika former av laster som dryckenskap, svordomar och girighet. Flera olika metoder används för att övertyga fången om alkoholens destruktiva verkan. Här förekommer såväl moraliska berättelser som hänvisningar till vetenskap. I berättelser används karaktärer som modern, hustrun, fadern och barn för att försöka väcka känslomässiga reaktioner. Berättelserna karaktäriseras av kontraster där det inte finns något utrymme för nyanser; allting är lyckligt och bra om huvudpersonen är nykter och allt eländigt och miserabelt om alkohol konsumeras. Den här typen av skarpa dikotomier är återkommande och utmärkande för *Solglimt*.

Kunskapsförmedlingen och fostran i tidningen har som nämnts en tydlig politisk dimension. Fångarna ska exempelvis lära sig om den stora betydelse som försvaret har och att det här gäller att sluta upp bakom nationen. I relation till detta blir socialismens och arbetarrörelsens negativa hållning till försvaret ett problem. Dessa angrips på flera punkter i *Solglimt*. Bland annat gäller det de krav som framfördes från dem i samtiden. Kraven på exempelvis bättre löner skildrades på ett sätt som fick dem att framstå som illegitima. Det framställs som att arbetarna ska göra allt mindre och få allt mer, och att de drivs av känslor som avund, hat och viljan att bråka. Inte nog med detta så ägnar sig de strejkande åt supande och kortspel. Det går till och med så långt att sjukdomsmetaforer används för att beskriva deras kamp för förändring. I det fostrande fångvårdsarbete som bedrivs i *Solglimt* ingick en politisk opinionsbildning där fången skulle lära sig att känna en stark tillhörighet till nationen, värna om försvaret och ta avstånd från socialism och arbetarrörelsen.

Det är relevant att understryka att det som betraktas som laster i *Solglimt*, som man försöker värna fångarna för, var något som fängelsepredikanterna länge försökt bekämpa. Detta kan vi se genom att titta på de teman som lyfts fram i fångvårdens årsberättelser. Predikanterna lyfte exempelvis under 1890-talet fram problem som materialismen, socialismen, läsning av skadlig litteratur, dryckenskap och ”förakt för allt heligt”.¹⁰⁰ De laster och problem som det skrevs om i *Solglimt* hade alltså länge oroat fängelsepredikanterna.

Precis som på många andra håll vid 1900-talets början hittar vi i *Solglimt* ett nationalistiskt identitetbygge. Till innehållet skiljer sig inte detta från andra inflytelserika nationalistiska berättelser i samtiden. Inslagen är välkända; som

---

¹⁰⁰ Nilsson (1999) s. 348–349.

upphöjande av den svenska naturen och det svenska språket. I tidningen hittar vi också en romantiserad historieskrivning om den egna nationen, där ett traditionellt fokus på kungar och krig får stort utrymme. Något som också var utmärkande för samtiden, vilket vi exempelvis kan se i Carl Grimbergs storsäljande flerbandsverk *Svenska folkets underbara öden*.¹⁰¹

Ett syfte med nationalismen som är påtagligt i *Solglimt* är att motverka emigration till USA. Här delar tidningen ett stort engagemang i samtiden som ledde till såväl statliga utredningar som grundandet av Nationalföreningen mot emigration. Det handlade om att försöka hantera något som från överhetens sida sågs som en nationell tragedi.¹⁰² *Solglimt* bidrog i denna kamp genom att varna för de risker det innebar att emigrera. Det berättades exempelvis om hur emigranten inte kunde räkna med något arbete och att det låga värdet som tillmättes ett människoliv gjorde att det fuskades med säkerhetsarbetet. Säkerhet kostade pengar. Istället var det bättre att stanna i det gamla hemlandet som var på väg framåt i utvecklingen.

Kort sagt var *Solglimt* ett verktyg för att utöva fångvård, både andlig och mer världslig sådan. Det var en fångvård som kan beskrivas som en fostran utifrån idéer som representerade en konservativ överhets syn på vad som var rätt och fel, hur världen borde se ut och hur man skulle uppföra sig i den. Men fångvården i *Solglimt* kom inte att begränsa sig till moraliska frågor som rörde sådant som alkohol, svordomar och girighet utan omfattade även en politisk fostran. En politisk fostran i en orolig tid av starka klassmotsättningar där tidningen värnade om nationalismen och försvaret och riktade udden mot den växande arbetarrörelsen och socialismen.

---

¹⁰¹ Jarl Torbacke, ”Ödernas’ författare”, Ragnar Björk och Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker: Från medeltid till våra dagar* (Stockholm 2009) s. 376, 378.

¹⁰² Edquist (2001) s. 84.

